

MARY BEARD

ÎMPĂRATUL
ROMEI

LA CONDUCEREA
LUMII ROMANE ANTICE

Traducere din limba engleză de
SMARANDA CÂMPEANU

TREI

CUPRINS

Personaje principale / 7

Hărți / 10

Bine ați venit... / 15

Prolog: Cină cu Elagabal / 17

Autocrație: principii fundamentale / 37

Cine urmează? Arta succesiunii / 63

Cine ale puterii / 84

Ce găsim într-un palat? / 115

Oamenii palatului: împăratul la curtea sa / 155

La masa de lucru / 191

Timp liber? / 220

Împărați în călătorii / 248

Față în față / 277

„Vai mie, simt că devin zeu“ / 314

Epilog: Sfârșitul unei epoci / 337

Un nume ce-i? / 347

Lecturi suplimentare și atracții turistice de vizitat / 351

Listă de ilustrații / 393

Cronologie / 401

Mulțumiri / 407

Indice / 409

PERSONAJE PRINCIPALE

DINASTIA IULIO-CLAUDIENILOR

IULIUS CAESAR, după ce l-a înfrânt pe Pompei cel Mare, a devenit *dictator* al Romei, în anul 48 d.Hr.; a fost asasinat în 44 î.Hr.

AUGUSTUS (Octavian), fiu adoptiv al lui Iulius Caesar. După ce i-a înfrânt pe Marc Antoniu și pe Cleopatra în 31 î.Hr., a devenit unic conducător până în anul 14 d.Hr. A doua sa soție a fost **LIVIA**.

TIBERIU, fiu biologic al Liviei și fiu adoptiv al lui Augustus, a domnit între anii 14 și 37 d.Hr. Potrivit zvonurilor, Caligula ar fi jucat un rol în asasinarea sa.

CALIGULA (Gaius), strănepot al lui Augustus, a domnit între 37 și 42 d.Hr. A fost asasinat de membri ai gărzii sale.

CLAUDIU, nepot al lui Tiberiu, a domnit între 41 și 54 d.Hr. A treia sa soție a fost **MESSALINA**; a patra, **AGRIPPINA** (cea Tânără) — despre care se spune că l-ar fi ucis.

NERO, fiu biologic al Agrippinei și fiu adoptiv al lui Claudiu. A domnit între 54 și 68. A fost obligat să se sinucidă după o serie de insurecții armate.

RĂZBOIUL CIVIL 68–69 d.Hr.

Trei împărați care au domnit vreme de doar câteva luni fiecare:
GALBA, OTHO și VITELLIUS

DINASTIA FLAVIILOR

VESPASIAN, învingător suprem al războiului civil. A domnit între 69 și 79 d.Hr.

TITUS, fiu biologic al lui Vespasian. A domnit între 79 și 81. Potrivit zvonurilor, Domițian ar fi jucat un rol în moartea sa.

DOMIȚIAN, fiu biologic al lui Vespasian. A domnit între 81 și 96. A fost asasinat în timpul unei lovituri de palat.

ÎMPĂRAȚII „ADOPTIVI“ — DINASTIA ANTONINILOR

NERVA, ales de Senat. A domnit între 96 și 98.

TRAIAN, fiu adoptiv al lui Nerva, de origine hispanică. A domnit între 97 și 117. Soția sa a fost **PLOTINA**.

HADRIAN, fiu adoptiv al lui Traian, de origine hispanică. A domnit între 117 și 138. Soția sa a fost **SABINA**.

ANTONINUS PIUS, fiu adoptiv al lui Hadrian. A domnit între 138 și 161. Soția sa a fost **FAUSTINA** (cea Bătrână).

MARC AURELIU, fiu adoptiv al lui Antoninus Pius. A domnit între 161 și 180. Soția sa a fost **FAUSTINA** (cea Tânără).

LUCIUS VERUS, fiu adoptiv al lui Antoninus Pius. Coîmpărat alături de Marc Aureliu între 161 și 169. A murit de ciumă (cu toate că se zvonește că ar fi fost otrăvit de soacra sa).

COMMODUS, fiu biologic al lui Marc Aureliu și al Faustinei. A domnit între 180 și 192 (din anul 177 a fost coîmpărat alături de Marc Aureliu). A fost asasinat într-o lovitură de palat.

RĂZBOIUL CIVIL 193 d. Hr.

Patru împărați care au uzurpat tronul pentru scurte perioade de timp: **PERTINAX**, **DIDIUS IULIANUS**, **CLODIUS ALBINUS**, **PESCENNIUS NIGER**

DINASTIA SEVERILOR

SEPTIMIUS SEVERUS, învingător suprem al războiului civil, de origine nord-africană. A domnit între 193 și 211. A doua sa soție, **IULIA DOMNA**, era de origine siriană.

CARACALLA, fiu biologic al lui Septimius Sever și al Iuliei Domna. A domnit între 211 și 217 (înainte împărțise puterea cu Septimius și cu fratele său Geta). A fost asasinat în timpul unei campanii militare.

GETA, fiu biologic al lui Septimius Sever și al Iuliei Domna. Coîmpărat alături de tatăl și de fratele său din 209 până în 211. A fost asasinat la ordinul lui Caracalla.

MACRINUS, membru al *ordo equestris* (ordinul ecvestru), a preluat puterea după asasinarea lui Caracalla. A domnit între 217 și 218. A fost înlăturat de susținătorii lui Elagabal.

ELAGABAL, strănepot al Iuliei Domna, de origine siriană. A domnit între 218 și 222. A fost asasinat de garda sa pretoriană.

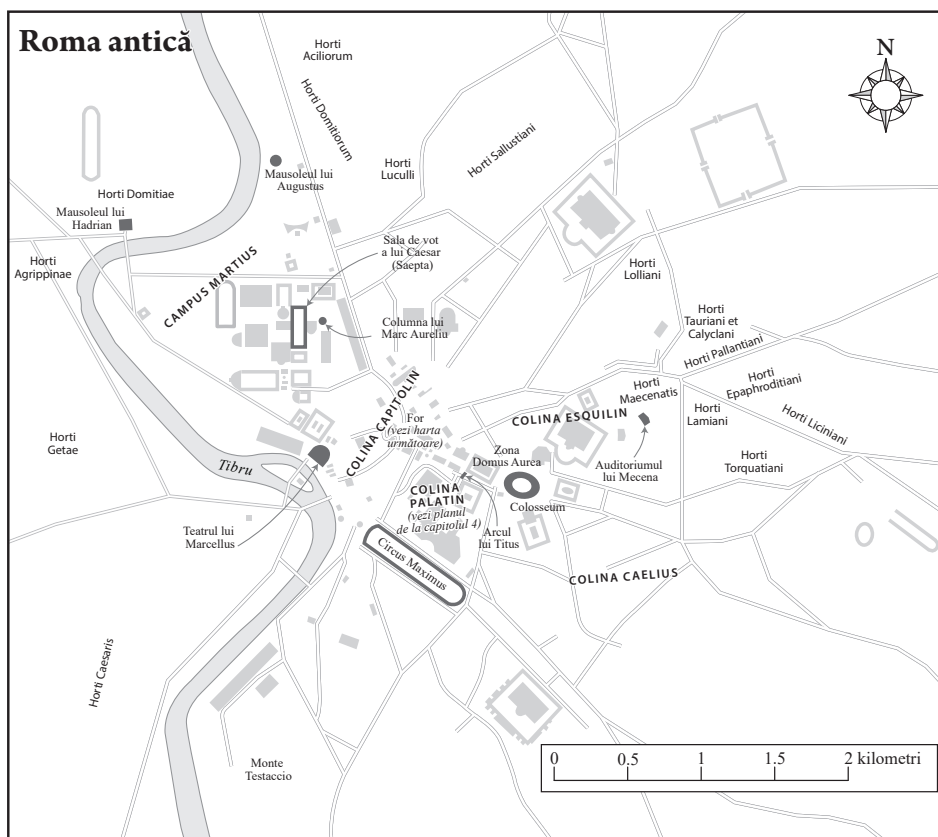

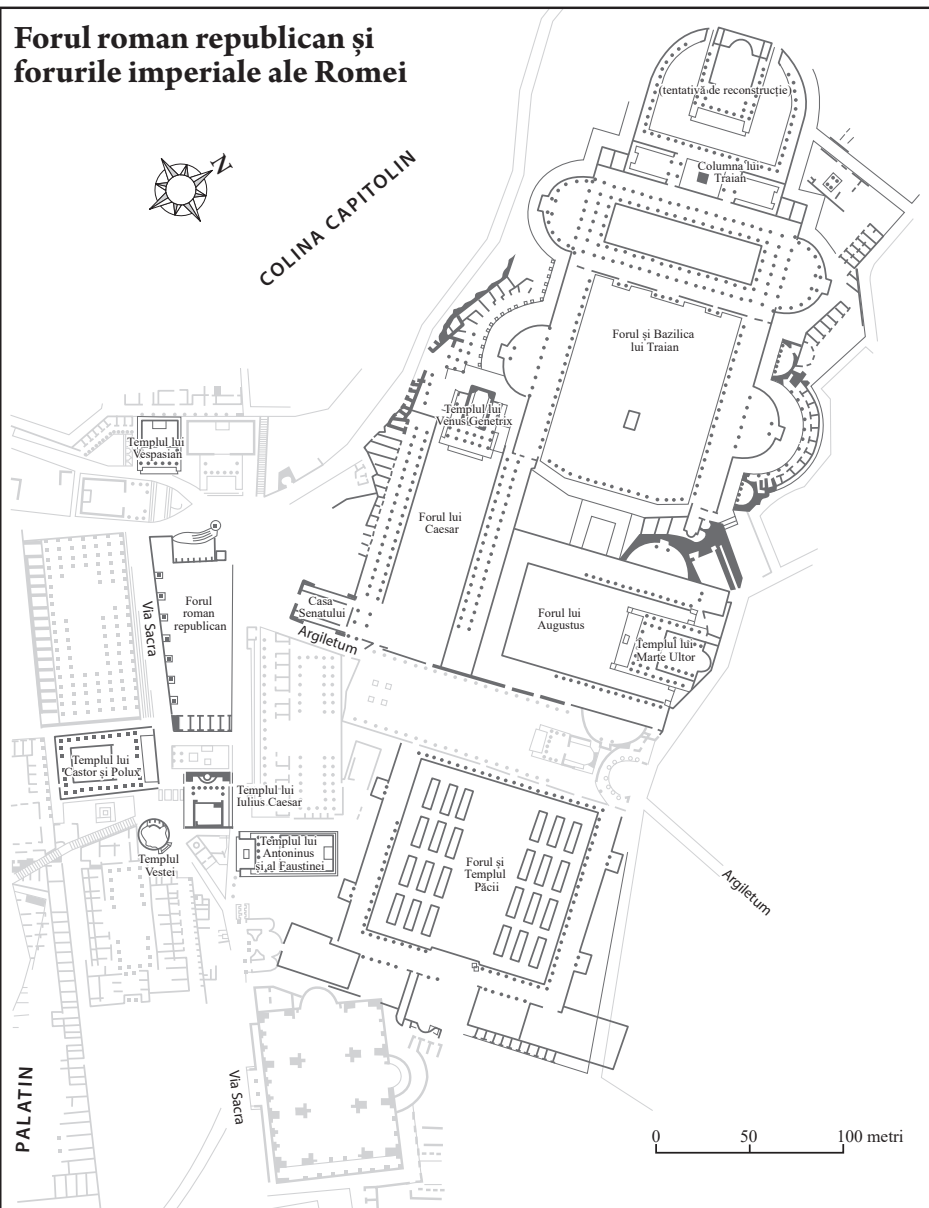
ALEXANDER SEVERUS, văr și fiu adoptiv al lui Elagabal, de origine siriană. A domnit între 222 și 235. A fost asasinat în timpul unei campanii militare.

Bine ați venit...

• • • **Î**n lumea împăraților romani. Unii dintre ei, de exemplu Caligula și Nero, sunt și astăzi sinonimi cu excesul, cruzimea și sadismul ocazional. Alții, precum „împăratul filosof” Marc Aureliu, cu ale sale *Meditații* (sau, mai bine zis, *Gânduri către sine însuși*), continuă să fie și astăzi autori de bestselleruri internaționale. Unii sunt aproape necunoscuți, chiar și specialiștilor. Cine își mai aduce astăzi aminte de Didius Iulianus, cel care și-ar fi cumpărat locul pe tronul Romei pentru câteva săptămâni, în anul 193 d.Hr., când garda imperială a scos imperiul la licitație, oferindu-i-l celui mai bun plătitor?

Împăratul Romei explorează adevărurile istorice și ficțiunea care au caracterizat viețile acestor conducători ai lumii romane antice, venind cu întrebări menite să le clarifice atât acțiunile, cât și rațiunile din spatele acestora, precum și motivele pentru care poveștile lor au fost relatate întotdeauna de o manieră atât de extravagantă, uneori sinistă. Volumul de față trece în revistă întrebări importante despre putere, corupție și conspirații. În același timp, analizează și aspecte practice ale vieții imperiale de zi cu zi. De exemplu, ce și unde mâncau împărații? Cu cine se culcau? Cum călătoreau?

Pe parcursul cărții vom întâlni nenumărate personaje care nu au fost, și nici nu au aspirat să fie, ele însele împărați, dar care au facilitat sistemul imperial: aristocrați prudenți, bucătari ținuți în sclavie, secretari conștiincioși, bufoni ai curții imperiale — chiar și un doctor care a tratat de amigdalită un tânăr prinț. Vom întâlni și foarte mulți oameni, femei și bărbați, care i-au adus la cunoștință omului de pe tron problemele lor, fie acestea mici sau mari, de la moșteniri pierdute până la oale de noapte azvârlite de la etajele superioare ale locuinței lor, cu consecințe fatale.

Distribuția mea principală este însă formată din cei aproape treizeci de împărați, și partenerii acestora, care au domnit peste Imperiul Roman începând cu Iulius Caesar (asasinat în 44 î.Hr.) și sfârșind cu Alexander Severus (asasinat în 235 d.Hr.). Aceștia au jucat un rol relativ neînsemnat în volumul meu anterior, *SPQR*:

O istorie a Romei antice, în care am vorbit despre cum s-a dezvoltat Roma pe parcursul unui mileniu, din secolul al VIII-lea î.Hr. până în secolul al III-lea d.Hr. Motivul pentru care am ales acest interval de timp este unul întemeiat. După instaurarea definitivă a sistemului autocrat, în timpul domniei primului împărat roman, Augustus, în secolul I î.Hr., Roma a rămas relativ neschimbată vreme de 250 de ani: Imperiul Roman aproape că nu s-a extins deloc, a continuat să fie administrat, în principiu, în același fel, iar viața politică a urmat același tipar general. În acest volum îmi doresc însă să-i readuc pe împărați sub lumina reflectoarelor. Nu le voi analiza rând pe rând carierele individuale și nici nu o să acord prea multă importanță celor ca Didius Iulianus. Și, cu siguranță, nu mă aștept de la cititori să rețină numele și realizările fiecărui conducător în parte. Nimeni nu are asemenea așteptări: iar dacă vreți să o faceți, puteți consulta ghidul de la paginile 7–9, care vă oferă o utilă și completă imagine de ansamblu asupra tuturor conducătorilor romani. În schimb, eu voi explora ce *însemna* să fii împărat roman. Voi aduce în discuție chestiuni simple care vor clarifica felul cum reușeau ei să domnească peste teritoriile vaste aflate oficial sub controlul lor, cum interacționau supușii lor cu ei și mă voi întreba dacă vom putea surprinde vreodată sentimentul pe care trebuie să-l fi trăit cel care ocupa tronul Romei.

În *Împăratul Romei* există mai puțini psihopați decât ne-am aștepta, judecând după felul în care a fost prezentată Roma imperială în cinematografie. Asta nu înseamnă că negăm faptul că, văzută din perspectiva noastră modernă, lumea romană era un spațiu de o cruzime aproape inimaginabilă, în care domnea moartea prematură. Fără să luăm în calcul sutele de mii de victime inocente ale ciumei, războaielor inutile sau sporturilor practicate pe stadioane, omorul era modalitatea supremă de a soluționa disputele, politice sau de orice altă natură. „Coridoarele puterii”, dar și multe alte coridoare mai modeste ale Romei erau întotdeauna pătate de sânge. Dar supraviețuirea Imperiului Roman ca sistem este total absurdă dacă acesta ar fi fost condus de o serie de autocrați alienați mintal. Mă interesează mai mult să aflu de unde au pornit aceste povești despre nebunie, cum erau de fapt gestionate politicile imperiale și să înțeleg mai bine de ce se temeau romanii că domnia împăraților nu era atât pătată de sânge (căci la asta se așteptau), cât mai degrabă o stranie și deranjantă distopie, construită pe amăgeli și pe falsuri.

Nu există domnie care să surprindă mai bine aceste temeri distopice decât cea a lui Elagabal, un împărat readus din când în când la viață, dar care este de regulă aproape uitat de istorie. Și cu el și începem *Împăratul Romei*.

MARY BEARD, Cambridge, decembrie 2022

PROLOG

CINĂ CU ELAGABAL

Gazda fatală

Elagabal a fost un adolescent sirian care a domnit peste Imperiul Roman din 218 d.Hr. până la momentul asasinării sale, în 222 — și un amfitrion ale cărui petreceri extravagante, inventive și uneori sadice rămân memorabile. Meniurile sale erau ingenioase, consemnează scriitorii antici. Uneori, mâncărurile servite respectau o anumită culoare tematică, toate alimentele fiind verzi sau albastre. Alteori, se pregăteau delicatese exotice — sau revoltătoare — chiar și pentru standardele romane exclusiviste (călcâie de cămilă sau creier de flamingo, cu foie gras, servite câinilor pe care îi ținea ca animale de companie). Câteodată își delecta obscenul sau infantilul simț al umorului adresând invitații anumitor „categorii” de comenseni: grupuri a câte opt bărbați spâni, opt oameni cu un singur ochi sau cu hernie sau opt indivizi obezi, care stârneau hohote de râs în momentul în care nu puteau încăpea toți pe același divan.

Printre farsele practicate de Elagabal la petrecerile sale se număra și perna pârțătoare (primele perne de acest tip atestate în cultura occidentală), obiectul dezumflându-se treptat sub apăsarea corpului oaspeților, până când aceștia se prăvăleau pe podea; mesenii cei mai puțini importanți în rang erau serviți cu alimente false, confecționate din ceară sau din sticlă, ei fiind nevoiți să-și petreacă seara cu mațele ghiorțăind, privindu-i pe mai-marii lor înfruptându-se din mâncărurile adevărate; printre chefliii adormiți, care încercau să-și revină după excesele comise cu o noapte în urmă, erau eliberați lei, leopardzi și urși îmblânziți, iar unii dintre aceia erau atât de surprinși când se trezeau, încât nu mureau sfârtecați de animale, ci de frică. Un incident la fel de tragic a captat și imaginația pictorului de secol XIX Lawrence Alma-Tadema: la un moment dat, Elagabal și-ar fi tratat oaspeții cu o ploaie de

petale de flori, acestea căzând peste ei în cantități atât de generoase, încât i-au acoperit complet și au murit sufocați (planșa 1).

Metehnele împăratului nu s-au limitat la aceste apucături bizare pe care le practica în calitate de gazdă. Se pare că Elagabal era atât de devotat conceptului de extravagănță, încât nu purta niciodată aceeași pereche de pantofi de două ori (în această privință asemănându-se într-un mod bizar cu Imelda Marcos, prima doamnă a Filipinelor, despre care se spune că ar fi ținut peste trei mii de perechi de pantofi în dulapurile ei).

1. Bust din marmură înfățișându-l pe Elagabal. Tânărul împărat, care nu pare trecut de vârsta adolescenței, poartă, în această reprezentare, perciuni lungi și are doar o umbră de mustață. Nu se aseamănă câtuși de puțin cu monstrul descris în relatările literare despre domnia sa.

Cu o ostentație bolnăvicioasă și costisitoare, Elagabal își umplea grădinile de vară cu zăpadă și cu gheață, pe care le aducea din munți, și nu obișnuia să mănânce pește decât atunci când se afla la mulți kilometri distanță de mare. În plus, se spunea că luase în derâdere cucernicia religioasă, *căsătorindu-se* cu o vestală, acestea fiind cele mai de seamă preotese romane, fecioare care depuneau un jurământ

de castitate și plăteau cu propria viață pentru încălcarea acestuia. A adus o altă ofensă religioasă, declanșând o revoluție subversivă, cu toate că efemeră, în momentul în care l-a înlocuit pe zeul principal al Romei, Iupiter, cu „Elagabal“ — zeul protector al orașului său natal Emesa, Homs din Siria modernă, și sursa de inspirație a numelui după care este cunoscut astăzi aproape universal (un nume mai de efect decât Marcus Aurelius Antoninus, una dintre variantele titlului său oficial). Nici normele tradiționale ale sexului și genului nu au scăpat de influența lui Elagabal. Mai multe relatări se concentrează pe faptul că împăratul se îmbrăca în straie femeiești, se machia și încercase chiar și o operație de schimbare de sex. Un scriitor contemporan cu el, Cassius Dio, autorul unei masive istorii în opt volume a Romei de la origini până în secolul al III-lea d.Hr., a susținut că „împăratul a cerut medicilor să-i ofere organe genitale femeiești prin intermediul unei incizii“. În zilele de astăzi, a fost uneori aplaudat ca un deschizător de drumuri în domeniul transsexualității, lansând o provocare radicală stereotipurilor rigide ale identității binare. Majoritatea romanilor ar fi fost probabil de părere că Elagabal le întorcea lumea cu susul în jos.

Relatările scrise în Antichitate despre domnia lui Elagabal dedică pagini întregi enumerărilor extravagante ale excentricităților enigmatice ale împăratului, subversiunilor sale deranjante și cruzimilor meschine — inclusiv, cap de listă, jertfele umane, respectiv sacrificarea de copii. Aceste întâmplări, și alte povești asemănătoare, constituie unul dintre subiectele principale abordate în *Împăratul Romei*. De unde veneau toate aceste porniri? Cât de bine cunoscute erau aceste excentricități locuitorilor obișnuți ai Imperiului Roman? Cine a vorbit, și din ce motive, despre petrecerile lui Elagabal? Și, adevărate sau nu, ce ne pot spune aceste povești despre împărații romani sau despre romani în general?

Imagini ale autocrației, atunci și acum

Elagabal, sau Heliogabal într-o scriere alternativă, nu este tocmai un nume faimos, cu toate că ticăloșiile sale (sau, dacă preferați, încercările sale desperate de a depăși limitele impuse de convențiile romane) au constituit o sursă de inspirație și pentru diverși scriitori, promotori și artiști moderni, în afară de Alma-Tadema, de la Edgar Allan Poe și Neil Gaiman la Anselm Kiefer. Infracțiunile și crimele lui Elagabal sunt mult mai cunoscute decât presupusele fapte abominabile comise de marile figuri infame ale Romei imperiale, personalități mai cunoscute, care l-au precedat: fie că este vorba de Nero, care cânta din lira sa în timp ce Roma era înghițită de flăcări; Domițian, care țepuia muște cu condeiul când se plictisea; sau, la sfârșitul secolului II d.Hr., Commodus, antieroul filmului *Gladiatorul*, care țintea aleatoriu cu arcul și săgeata în publicul din Colosseum. Poveștile de groază despre Elagabal sunt mult mai șocante. Cât de în serios ar trebui să le luăm?

De regulă, răspunsul este: „nu foarte“. Chiar și biograful roman al lui Elagabal, care a scris la aproape două secole de la moartea împăratului — el fiind și sursa majorității detaliilor înfiorătoare despre farsele practicate la petreceri și despre delicatesele culinare —, a recunoscut că o parte a anecdotelor implauzibile pe care tocmai le repovestise erau cel mai probabil invenții, plătuite după asasinarea împăratului de către indivizi care își doreau să obțină favoruri de la rivalul și successorul său la tron. Istorici moderni scrupuloși au pășit cu foarte mare atenție pe acest teren presărat cu povești gogonate. Ei încearcă să separe ficțiunea de adevăr, extrăgând pe alocuri frânturi de informații ce par a fi susținute și de alte surse independente (spre exemplu, faptul că numele vestalei virgine apare pe monede bătute în timpul domniei lui Elagabal ne sugerează că între cei doi trebuie să fi existat o legătură, chiar dacă nu fuseseră neapărat căsătoriți). Însă informațiile astfel cernute nu ne oferă mari detalii, în afară de datele domniei și un mănunchi de alte lucruri esențiale destul de simpliste. În același timp, acest proces ne avertizează, și pe bună dreptate, în privința turnurii defavorabile care poate fi atribuită unor activități relativ inocente. Felul în care erau prezentate cinele în culori tematice, fie că erau condamnate, considerate un lux desfrânat sau cea mai delicioasă și mai rafinată formă de *haute cuisine* — căci și acest lucru este la fel de posibil —, depindea în mare parte de atitudinea autorului față de împărat. Elementul decisiv trebuie însă să fie vârsta lui Elagabal. Acesta a acces la tron la numai paisprezece ani și trebuie să fi avut optsprezece la momentul asasinării. Perne pârâitoare? Se prea poate; politici religioase premeditate? Puțin probabil.

Istoria adevărată însă, tratată cu seriozitate, înseamnă mult mai mult decât niște simple informații. Eu încerc să aduc la lumină și să privesc viețile împăraților romani din diferite unghiuri — fie că este vorba de oameni de stat vârstnici și mărinimoși sau de tirani adolescenți, de așa-ziși filosofi sau de gladiatori amatori, faimoși sau pierduți în uitare — și să răspund unor întrebări esențiale, cum ar fi de ce au fost trimiși atât de mulți conducători, precum Elagabal, pe lumea cealaltă, răniți fatal de cuțitul vreunui asasin sau otrăviți cu ciuperci. Pe parcursul unui proces de explorare de acest tip, exagerările antice, ficțiunea și minciunile joacă un rol important. Printre instrumentele folosite de oameni pentru a construi imaginea conducătorilor lor, pentru a-i judeca, a dezbate caracterul puterii unui autocrat și a marca distanța dintre „ei“ și „noi“ s-au numărat întotdeauna fantezia, bârfele, calomniile și miturile urbane.

Poveștile despre cele trei mii de perechi de pantofi ale Imeldei Marcos, de exemplu (și, în mod suspect, doar o mică parte a acestora a fost descoperită), mai degrabă ironizează o lume a privilegiilor inimaginabile inutile decât să documenteze pasiunea unei femei bogate pentru pantofi. La scară mai mică, poveștile despre câinii răsfățați din rasa corgi ai reginei Elisabeta a II-a, despre care se spune că și-ar fi mâncat hrana specifică din castroane de argint solid, ne oferă un jalon pentru a